

Drahomír Suchánek

In nomine Domini

Papežské volby v období
gregoriánské reformy

In nomine Domini

Papežské volby v období gregoriánské reformy

Drahomír Suchánek

Recenzovali prof. PhDr. Marie Blahová, DrSc.

prof. Martin Homza, Dr.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Na obálce Papež Urban II. káže biskupům. Iluminace z Romanu o Godefroyovi z Bouillonu, 14. století (zdroj gallica.bnf.fr / Bibliotheque nationale de France. Departement des Manuscrits Francais 22495, fol. 15r)

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Tato monografie vznikla v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti „History“.

© Univerzita Karlova, 2022

© Drahomír Suchánek, 2022

ISBN 978-80-246-5264-1

ISBN 978-80-246-5283-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

1. Fenomén papežských voleb – uvedení do problematiky	9
Výzkum papežských voleb a jeho vymezení	13
Papežské volby pohledem pramenů	21
2. Volební dekret Mikuláše II. – historicko-právní analýza	43
a) Stav bádání	45
b) Historický kontext vzniku volebního dekretu	52
c) Dekret o volbě římského papeže	70
Autorství	74
Role kardinálních biskupů	84
Volitelé a jejich vzájemný vztah	91
Pravomoci náležející císaři a tzv. královský paragraf	97
Pasáže zajišťující legitimitu zvoleného papeže	106
d) Shrnutí	109
3. Volba Alexandra II. (1061)	113
a) Rozbor pramenů	114
b) Situace předcházející volbu Alexandra II.	118
c) Zvolení Alexandra II.	126
Kandidáti	130
Průběh volby	140
d) Volební proces z pohledu ustanovení dekretu Mikuláše II.	143
e) Kadalovské schizma	147
f) Shrnutí	154
4. Volba Řehoře VII. (1073)	157
a) Rozbor pramenů	158
b) Historický a církevně-politický kontext doby	164
c) Zvolení Řehoře VII.	171
Volba z vůle lidu a otázka císařských práv	172

Volba z vůle kardinálů a římské církve – problém volebních kompetencí	178
d) Snahy o zpochybnění legitimacy volby Řehoře VII.	187
Rekapitulace vztahů do wormského jednání biskupů (duben 1073–prosinec 1075)	187
Zpochybnění Řehořovy legitimacy ve Wormsu	194
Cesta k prosazení vzdoropapeže Klementa III.	208
Vzestup kardinálského kolegia a tzv. císařská verze volebního dekretu	218
e) Shrnutí	235
5. Volba Viktora III. (1086/1087)	239
a) Rozbor pramenů	240
b) Církevně-politický kontext volby	242
c) Zvolení Viktora III. a problém jeho legitimacy	245
Designace	246
První volba Viktora III.	254
Druhá volba Viktora III. a intronizace	259
d) Posouzení právních aspektů volby a otázka vztahu k Mikulášově legislativě	262
e) Snahy o prosazení a závěr pontifikátu	270
f) Shrnutí	273
6. Volba Urbana II. (1088)	275
a) Rozbor pramenů	275
b) Dobový kontext a volební přípravy	277
c) Volební procedura a její výsledky	280
d) Volba Urbana II. jako první využití dekretu z roku 1059?	283
Hodnověrnost pramenů	284
Otázka využití volební legislativy Mikuláše II.	287
Urbanova volba mezi realitou a stylizací	292
e) Shrnutí	296
7. Volba Paschala II. (1099)	299
a) Rozbor pramenů	299
b) Církevně-politický kontext doby	303
c) Zvolení Paschala II.	307
Kardinálské kolegium a kandidáti papežského úřadu	307
Průběh volby a možnosti posouzení volební procedury	318
d) Shrnutí	324
8. Volba Gelasia II. (1118)	326
a) Rozbor pramenů	327
b) Situace předcházející zvolení Gelasia II.	331
c) Kandidáti papežského úřadu a kardinálské kolegium	335

d) Zvolení Gelasia II.	342
Volitelé	347
Průběh volby Gelasia II. v komparaci s volební legislativou a zvyklostmi	353
e) Boj o papežskou legitimitu – útok Frangipaneů a vzdoropapež Rehoř VIII.	356
Příběh zrady rodiny Frangipaneů – mezi realitou a fikcí	356
Císař Jindřich V. a ustavení vzdoropapeže Řehoře VIII.	361
f) Shrnutí	368
9. Volba Kalixta II. (1119)	371
a) Rozbor pramenů	372
b) Okolnosti předcházející zvolení Kalixta II.	375
c) Kandidáti volby a jejich šance na zvolení	377
d) Zvolení Kalixta II.	392
Designace	393
Volitelé	396
Průběh volby a její komparace s Mikulášovou legislativou a dobovou kanonistikou	401
e) Legitimita volby a proces jejího uznání	404
f) Shrnutí	412
10. Papežské volby a gregoriánská reforma – hledání jistoty v nejisté době	415
a) Legislativní rámec voleb	420
b) Vzestup kardinálů	423
c) Císař, klérus a lid	427
d) Designace	430
e) Shrnutí a perspektivy	433
Seznam použitých zdrojů	436
Přílohy	458
a) Příloha č. 1	458
Dekret In nomine Domini – papežská verze (latinský text)	458
Dekret In nomine Domini – papežská verze (český překlad)	460
b) Příloha č. 2	462
Dekret In nomine Domini – císařská verze (latinský text)	462
Dekret In nomine Domini – císařská verze (český překlad)	464
Summary	467

1. Fenomén papežských voleb – uvedení do problematiky

Papežské volby představují i v dnešní době, kdy se role papeže ve společnosti viditelně zmenšila a samotné volby pozbyly většinu své dřívější ceremoničnosti, událost, která přitahuje pozornost celého světa. Shromáždění kardinálů, kteří se uzavírají před vnějším světem, aby vybrali novou hlavu katolické církve, fascinuje veřejnost nehledě na kulturní a konfesní příslušnost. Vždyť celá procedura v sobě skrývá tradici, která se pravidelně opakuje již téměř tisíc let a jejíž hlavní rysy se v průběhu staletí příliš nezměnily – určující skupinu stále tvoří kolegium kardinálů, kteří vybírají osvědčeného klerika ze svého středu a následně ho představují v Římě shromážděnému kléru a lidu.

Tato svébytná procedura nikdy nebyla ryze vnitrocírkevní záležitostí. Potřeba vybrat nového římského biskupa otevírala prostor pro rozsáhlá a nejednou velmi komplikovaná jednání, do nichž vstupovali vedle příslušníků římské společnosti i mnozí další aktéři. S rostoucí mocí a vlivem papežského úřadu se zájem o zasahování do volebního konání rychle zvyšoval. Počínaje císařem či italskými a franskými panovníky přes vlivné příslušníky římských aristokratických rodin a konče různými církevními institucemi – ti všichni chtěli uplatnit své priority a prosadit muže, který by řídil církev podle jejich představ. Papežské volby proto velmi citlivě a bezprostředně reagovaly na aktuální situaci a vydávaly svědectví o konkrétním poměru sil ve společnosti, o vztazích duchovní a světské moci či určujících trendech dějinného vývoje.

S ohledem na důležitost výběru nového papeže nás může překvapit, že podoba volebního procesu nebyla po dlouhou dobu závazně určena. Až téměř do konce 12. století scházela obecně přijímaná a standardně užívaná legislativa, podle níž by volební jednání probíhala. Podle tradice

zachycené jednotlivými prameny se při určování nástupce sv. Petra, ideálního prvního římského biskupa, uplatnilo několik odlišných modelů. Slyšíme o přímém ustanovení prvních papežů apoštoly,¹ o povolání do úřadu celou římskou církví,² stejně jako o snaze prosadit designaci, tedy určení nástupce předchozím papežem.³ Rostoucí vliv a majetek římské církve zapříčinily rovněž větší kontrolu obsazování svatopetrského stolce ze strany světské moci – nejdříve císaře a jím pověřených správců a posléze germánských vládců. Průběh volebního procesu se odvíjel od akcentů, které se průběžně měnily, a pokusy prosadit závaznou podobu a náležitosti výběru nového římského biskupa zůstávaly po dlouhou dobu pouze přechodným základem.

Klíčový faktor při nalézání vhodného kandidáta na papežský stolec představovaly vztahy mezi laickou a klerickou částí římské společnosti. Na jedné straně stály vlivné aristokratické rodiny propojené společnými zájmy již od pozdní antiky a vnímající roli papeže jako důležitý prvek pro udržení jejich moci ve městě. Na nich do značné míry závisel biskupský klérus, spravující městské kostely, jejichž počet stále rostl, jáhenské okrsky, kláštery či soukromé kaple. Nejdůležitější skupinu však tvořili klerici a další církevní personál kolem papežského dvora. Právě oni vykonávali správu římské církve a snažili se uplatňovat svůj vliv i na výběr nového papeže. Prostředí římské církve tak vytvářelo vzájemně propletený svazek shodných i velmi odlišných zájmů a nebylo jednoduché naleznout konsenzus. Každé narušení rovnováhy či změny v mocenských vazbách se bezprostředně přenašely do papežských voleb a proměňovaly s nimi rovněž postup při hledání nového římského biskupa.

Až do třicátých let 8. století musela římská církev koordinovat svůj postup s císařským dvorem v Konstantinopoli, resp. s reprezentantem imperiálního vlivu na Apeninském poloostrově, ravennským exarchou. Žádný papež se neodvážil převzít svatopetrský stolec, aniž by předtím

- 1 O ustanovování římských biskupů skrze rozhodnutí apoštolů hovoří např. Eusebios z Kaisareje (*Církevní dějiny/Ecclesiastica historia*. Ed. a překl. Josef Novák. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988, zde 5. kniha, kap. 8, s. 90–91), odvolává se na dílo Ireneje z Lyonu *Adversus haereses*.
- 2 Výběr nového římského biskupa skrze shromáždění kléru zmiňuje např. Život papeže Felixe II. (kap. 38: Felix II /355–358/ v roce 355, in: *Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*. 1 díl. Ed. Louis Duchesne. Paris: Ernest Thorin, 1886, zde s. 211). Obdobně Eusebios z Kaisareje líčí výběr papeže Fabiána v roce 250 na shromáždění, jehož se účastnil veškerý lid (Eusebios z Kaisareje. *Církevní dějiny*. 6. kniha, kap. 29, s. 119).
- 3 K tématu srov. Suchánek, Drahomír. Papal Designation. *West Bohemian Historical Review* 1 (2011), č. 2, s. 13–25, zde zejm. 13–17, či Holder, Karl. *Die Designation der Nachfolger durch die Päpste*. Freiburg: Veith, 1892, zde zejm. s. 22–29.

nezískal císařské potvrzení. Až spory kvůli uctívání obrazů (ikonoklasmus) a zhroutení císařské moci na severu Itálie (pád Ravenny do rukou Langobardů po roce 750) nastolily novou situaci. Papežové uzavřeli spojenectví s franskými králi a získali jejich ochranu.⁴ Proměna dosavadních vztahů však zároveň otevřela prostor k porušování ustálených zvyklostí a ke snaze některých skupin i jednotlivců o převzetí kontroly nad poměry v Římě. Příkladem mohou být spory o obsazení římského stolce na konci šedesátých let 8. století, kdy nejdříve vévoda z Nepy prosadil na papežský stolec svého bratra Konstantina, byť byl pouhým laikem (767), a následně se o podobný převrat pokusil langobardský král Desiderius. Tyto snahy nakonec neuspěly, ale v reakci na laické útoky deklaroval římský klérus pod vedením nového papeže Štěpána III., že jediný způsob volby odpovídající církevním kánonům musí vycházet z vůle římské církve (kléru a lidu) a budoucí papež musí být vybírán z řad římských kněží a jáhnů (769).⁵

Dodržování nových ustanovení bylo vždy závislé na mocenských poměrech v Římě a schopnostech jednotlivých římských skupin získávat podporu vlivných šlechtických rodů či přímo franských vládců. Zmatky, které se opakovaly téměř u každého uvolnění papežského stolce, nakonec přiměly císaře Lothara I., aby trvale podřídil volební konání franské kontrole. Tu měl zajišťovat dokument zvaný *Constitutio Lothari* (824), podle nějž musel Apoštolský stolec koordinovat svoji činnost s císařskou správou a také k nástupu nového římského biskupa nemohlo dojít bez předchozího panovníkova souhlasu; předchozí legislativa byla fakticky suspendována.⁶ Dodržování těchto ustanovení však bylo velmi omezené

4 Ke spojení papežství s franskými vládci srov. např. Hägermann, Dieter. *Karel Veliký: vládce Západu*. Praha: Prostor, 2002, s. 280–288; Engels, Odilo. Zum päpstlich-fränkischen Bündnis im 8. Jahrhundert, in: Dieter Berg – Hans-Werner Goetz (ed.). *Ecclesia et regnum: Beiträge zur Geschichte von Kirche, Recht und Staat im Mittelalter. Festschrift für Franz-Josef Schmale zu seinem 65. Geburtstag*. Bochum: Winkler, 1989, s. 21–38, či Finck von Finckenstein, Albrecht Graf. Rom zwischen Byzanz und den Franken in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts, in: Karl Schnith – Roland Pauler (ed.). *Festschrift für Eduard Hlawitschka zum 65. Geburtstag*. Kallmünz: Laßleben, 1993, s. 23–36.

5 K tématu srov. Zimmermann, Harald. *Papstabsetzungen des Mittelalters*. Graz: Böhlau, 1968, s. 18–25; Hallenbeck, Jan T. Pope Stephen III: Why Was He Elected? *Archivum Historiae Pontificiae* 12 (1974), s. 287–299, či Hartmann, Wilfried. *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien*. Paderborn: Schöningh, 1989, s. 84–86.

6 Jasně to vyjadřuje přísaha římského lidu, v níž se mj. zavazoval, že „nedopustím ... aby na tento římský stolec byl zvolen papež jinak, než podle kanonického práva a spravedlnosti, a nedopustím, aby ten, kdo bude zvolen s mým souhlasem, byl vysvěcen dříve, než za přítomnosti císařského posla a lidu složí stejnou přísahu, jak to papež Evžen písemně učinil...“ Přeloženo podle latinského textu v *MGH Leges*. 2. sekce: *Capitularia regum Francorum*. 1. díl. Ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, dokument č. 161, s. 322–324, zde s. 324. Více k tématu jednak

a s úpadkem císařské moci se papežství dokázalo vymanit z franské kontroly. Žádnou trvalou výhodu tím však nezískalo. Bez císařské ochrany se papežský úřad stal rychle předmětem politického boje jednotlivých římských rodin a jejich italských spojenců a prestiž papežského úřadu upadla (tzv. *saeculum obscurum*).⁷

Teprve od šedesátých let 10. století se opětovně vztahy mezi římskou církví a císařskou mocí upevnily. Nový vládce Ota I. Saský a jeho nástupci se pravidelně zapojovali do italských záležitostí a s převzetím ochrany Apoštolského stolce si osobovali i právo na zásahy do obsazování římského biskupského stolce (tzv. *Privilegium Ottonianum*, 962/963). Formálně sice stále volili nového papeže zástupci římské společnosti, kleriků i laičtí, panovníci však vyžadovali loajalitu tohoto klerika a nejdříve přímo prosadili své kandidáty (Řehoř V., Silvestr II.). V první polovině 11. století opakovaně obsazovala papežský stolec římská rodina tuskulských hrabat (mezi lety 1012 až 1048), i ona ale musela respektovat reálný poměr sil – složitě manévrovala mezi vlivem dalších římských rodů a ambicemi nové císařské dynastie ze sálské rodiny. Vše ukončily až zmatky v polovině čtyřicátých let. Několik adeptů na papežský stolec, násilí a korupce doprovázející jejich volby a nejistá legitimita papežského úřadu přiměly císaře Jindřicha III., aby převzal kontrolu nad dalším vývojem v Římě. Vnutil římské církvi postupně čtyři původem německé papeže a podpořil úsilí o zásadní proměnu církevních poměrů. Reforma, jíž se později začalo říkat gregoriánská, měla pod císařskou ochranou obnovit vážnost papežského úřadu, prosadit změny vedoucí k prosazení církevních svobod na úkor laické moci a celkově očistit církevní organismus od četných nepořádků.⁸

Výběr hlavy římské církve, jakkoliv koordinovaný s hlavními předáky městské nobility i klerickými skupinami, zůstával pod určujícím vlivem

Mordek, Hubert. *Constitutio Romana*, in: *Lexikon des Mittelalters*. 3. díl. München: Artemis, 1986, sl. 176–177, jednak k celkovému kontextu císařských zásahů do papežských voleb srov. Suchánek, Drahomír. *Papal Elections and the Influence of Secular Authority: from the Beginning of Papal Elections to the End of the 9th Century*. *Prague Papers on History of International Relations* 2 (2010), č. 2, s. 11–20, zde zejm. s. 18–19.

7 K tématu přehledně Zimmermann, Harald. *Das dunkle Jahrhundert*. Graz: Styria, 1971.

8 K tématu tzv. gregoriánské reformy existuje nepřeberné množství relevantní odborné literatury. Standardní dílo stále představuje rozsáhlý výzkum Augustina Flicheho v *La réforme grégorienne*. 3 díly. Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1924–1937, z novější literatury srov. např. Blumenthal, Uta-Renate. *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988; Laudage, Johannes. *Gregorianische Reform und Investiturstreit*. Darmstadt: WBG, 1993; Goez, Werner. *Kirchenreform und Investiturstreit: 910–1122*. Stuttgart: Kohlhammer, 2000, či D'Acunto, Nicolangelo. *La lotta per le investiture: una rivoluzione medievale (998–1122)*. Roma: Carocci, 2020.

císaře Jindřicha III. Většina proreformně smýšlejících kleriků s tímto způsobem dosazování papežů souhlasila – za dané situace nebylo jistějšího postupu, jak udržet vedení církve v rukou reformní strany. Nebylo třeba blíže promýšlet volební proceduru či okruh a pravomoci volitelů. Garantem „správného“ postupu byl respektovaný vládce Jindřich III. a jeho autorita. V roce 1056 však císař zemřel, zanechávaje nástupnictví svému malému synu Jindřichovi. A ačkoliv se úřadujícímu papeži Viktorovi II. podařilo dočasně uklidnit situaci a zabránit zmatkům jak v německé části Říše římské, tak na Apeninském poloostrově, další směřování církevní reformy bylo více než nejisté. Význam papežského úřadu, který by měl nadále koordinovat všechny aktivity římské církve, nabyly nyní na mimořádné důležitosti a bylo nezbytné ho i nadále uchovat v rukou stoupců církevních reforem.

Výzkum papežských voleb a jeho vymezení

Církevně-politická situace, která vznikla na konci padesátých let, předurčila další vývoj papežství po zbytek 11. století a v dalších několika dekádách století následujícího. Historická věda hovoří v této souvislosti o začátku nové éry gregoriánského papežství, kterou charakterizovala stále usilovnější snaha o prosazení žádoucích změn v církvi a osvobození církevních struktur od závislosti na laických skupinách. Problematika papežských voleb a celého procesu výběru nové hlavy katolické církve byla již od počátku důležitou součástí historického a kanonického výzkumu, a nejednou byla dokonce vnímána jako stěžejní téma, které otevřelo sporné otázky vztahů duchovní a světské moci. Ve středu pozornosti stála nová volební úprava, kterou vydala římská synoda pod vedením papeže Mikuláše II. (1059) a která přinesla několik zásadních požadavků na návrat volební procedury do rukou římské církve. Synodální dokument prezentoval volební konání jako vnitrocírkevní záležitost, při níž měli hrát hlavní roli kardinální biskupové a v součinnosti s nimi zbytek římského kléru a lidu. Neméně důležité se jevily být další požadavky, např. zajištění legality papežových úkonů i bez slavnostní římské intronizace či připuštění možnosti vybrat papeže z řad neřímských kleriků.

Nebyl to pouze obsah dokumentu, co koncentrovalo pozornost odborné veřejnosti na Mikulášův volební dekret. Neméně důležité byly i okolnosti jeho vydání a celkový kontext politických a církevních vztahů v následujícím období. Boj o investituru, který trvale narušil kooperaci reformního papežství se sálským císařstvím, posouval do popředí

možnost, že je třeba volební úpravu chápat jako snahu o papežskou nezávislost, zejména když volební dekret jen letmo zmiňoval potřebu zachovat vůči císaři náležitou úctu. Souběžně výzkum prokázal existenci alternativní varianty dekretu, která se naopak nesla v duchu viditelné snahy přirknout císaři výrazně větší pravomoci u papežských voleb. Proces výběru římského biskupa tak tvořil integrální součást celé problematiky císařsko-papežského střetávání a význam nové legislativní úpravy nutně získal další rozměr.

Během 19. a 20. století se rozvinula rozsáhlá odborná debata nad řadou otázek, které se úžeji týkaly historických, procedurálních či právních aspektů papežských voleb, stejně jako směřující k celkovému pochopení hlavních tendencí boje o investituru. Stěžejní linii tvořilo vlastní vymezení podstaty a určujících rysů gregoriánské reformy, z něhož se oddělovaly další svébytné oblasti historického výzkumu, např. vztahy mezi duchovní a světskou mocí,⁹ vnitřní a vnější vývoj Říše římské v sálském období¹⁰ či hledání určujících prvků reformního papežství v 11. století.¹¹ Neméně důležité okruhy výzkumu se soustředily na vnitřní církevní mechanismy. Samostatnou kapitolou se stala analýza volebního procesu a jeho proměny v uvedeném období, neboť se stále zřetelněji

-
- 9 Shrnutí základních badatelských oblastí podávají např. Jörg Jarnut – Matthias Wemhoff (ed.). *Vom Umbruch zur Erneuerung?: das 11. und beginnende 12. Jahrhundert. Positionen der Forschung.* Paderborn/München: Fink, 2006; Tilman Struve (ed.). *Salierzeit im Wandel: zur Geschichte Heinrichs IV. und des Investiturstreites.* Köln: Böhlau, 2006 a především Hartmann, Wilfried. *Der Investiturstreit.* München: Oldenbourg, 2007.
- 10 Výsledky nejnovějšího výzkumu shrnují práce Weinfurter, Stefan. *Herrschaft und Reich der Salier: Grundlinien einer Umbruchzeit.* Sigmaringen: Thorbecke, 1991; Týž. *Das Jahrhundert der Salier (1024–1125).* Ostfildern: Thorbecke, 2004; Bernd Schneidmüller – Stefan Weinfurter (ed.). *Salisches Kaisertum und neues Europa: die Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V.* Darmstadt: WBG, 2007 či Boshof, Egon. *Die Salier.* Stuttgart: Kohlhammer, 2008.
- 11 V posledních třiceti letech bylo předloženo několik pokusů o komplexní shrnutí vývoje papežství v období gregoriánské reformy (Schwaiger, Georg. *Kirchenreform und Reformpapsttum (1046–1124).* *Münchener Theologische Zeitschrift* 38 (1987), s. 31–51; Schieffer, Rudolf. *Das Reformpapsttum seit 1046,* in: Christoph Stiegemann – Matthias Wemhoff /ed./ *Canossa 1077 – Erschütterung der Welt.* 1. díl: *Essays.* München: Hirmer, 2006, s. 99–110; Schieffer, Rudolf. *Das Reformpapsttum und seine Gegenpäpste,* in: Harald Müller – Brigitte Hotz /ed./ *Gegenpäpste: ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen.* Köln: Böhlau, 2012, s. 71–82; Herbers, Klaus. *Geschichte des Papsttums im Mittelalter.* Darmstadt: WBG, 2012 atd.), stejně jako výzkumů zaměřených na jednotlivé reformní pontifikáty (Hägermann, Dieter. *Das Papsttum am Vorabend des Investiturstreits: Stephan IX. (1057–1058), Benedikt X. (1058) und Nikolaus II. (1058–1061).* Stuttgart: Hiersemann, 2008; Schmidt, Tilmann. *Alexander II. (1061–1073) und die römische Reformgruppe seiner Zeit.* Stuttgart: Hiersemann, 1977; Ziese, Jürgen. *Wibert von Ravenna: der Gegenpapst Clemens III. (1084–1100).* Stuttgart: Hiersemann, 1982; Servatius, Carlo. *Paschalis II. (1099–1118): Studien zu seiner Person und seiner Politik.* Stuttgart: Hiersemann, 1979; Schilling, Beate. *Guido von Vienne: Papst Calixt II.* Hannover: Hahn, 1998; Stroll, Mary. *Calixtus II (1119–1124): a Pope Born to Rule.* Leiden: Brill, 2004 atd.).

ukazovalo, že na výběr hlavy římské církve není možné pohlížet zúženým prizmatem Mikulášovy volební legislativy. Jednak rozsáhlý historický diskurz rozprostřel variabilitu pohledů na volební ustanovení z roku 1059, která vylučovala jednoznačné přijetí přetrvávající císařské autority, stejně jako její odmítání, a problematizovala vymezení příčin vzniku volebního dekretu či samotný charakter tohoto dokumentu.

Svébytným problémem se ukázala být účinnost Mikulášovy volební legislativy, která narážela na svědectví pramenů prezentujících další volby v 11. a 12. století, jež se buď přímo odkláněly od postulovaných zásad či přinejmenším neskýtaly dostatečné důkazy, že byla zohledňována. Od konce sedmdesátých let 11. století se navíc proti dekretu otevřeně stavěla císařská i gregoriánská opozice a proreformní kanonické sbírky se snažily o prosazení jiných právních ustanovení. Tyto rozpory se promítly do výzkumů náležitostí volebního procesu v období 11. a 12. století,¹² soustředily pozornost na samotný volební dekret Mikuláše II.¹³ a částečně otevřely cestu k analýze skutečného uplatnění dekretu v prostředí reformního papežství. Nastolené otázky přitom málokdy vedly k všeobecně uznávaným závěrům, spíše prokazovaly provázanost celého tématu a nutnost kritického pohledu na tvrzení relevantních pramenů.

Velmi exponovanou částí bádání se stalo kardinálské kolegium a jeho role při volebním procesu. Zatímco v první polovině 20. století se odborný výzkum omezoval na několik obecně přijímaných prací,¹⁴ druhá polovina století se již nesla v duchu stále většího docenění kardinálského vlivu.¹⁵ Důvodů bylo několik. Mnoho nejasností zakládá

12 Poukázat lze na již starší, ale stále pro pochopení základních strukturálních prvků zásadní práce Richarda Zoepffela (*Die Papstwahlen und die mit ihnen im nächsten Zusammenhange stehenden Ceremonien in ihrer Entwicklung vom 11. bis zum 14. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1871) či Paula Schmidta (*Der Begriff der kanonischen Wahl in den Anfängen des Investiturstreits*. Stuttgart: Kohlhammer, 1926), ale především na novější výsledky bádání Wernera Maleczeka (Abstimmungsarten: wie kommt man zu einem vernünftigen Wahlergebnis?, in: Reinhard Schneider /ed./ *Wahlen und Wählen im Mittelalter*. Sigmaringen: Thorbecke, 1990, s. 79–134), Bernharda Schimmelpfenniga (Papst- und Bischofswahlen seit dem 12. Jahrhundert, in: *Tamtéž*, s. 173–196) a další.

13 Rozbor volebního dekretu Mikuláše II. a souvisejícího výzkumu v této otázce je předmětem první kapitoly této práce, viz níže.

14 Klíčové byly tři studie německého historika Hanse-Waltera Klewitze *Die Entstehung des Kardinalskollegiums*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 25 (1936), s. 115–221; Montecassino in Rom. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 28 (1937/38), s. 36–47, a *Das Ende des Reformpapsttums*. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 3 (1939), s. 371–412.

15 Moderní výzkum zahájil Rudolf Hüls se svojí prací *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049–1130*. Tübingen: Niemeyer, 1977, a po něm tematiku prohlubovali další badatelé (podrobný přehled bude podán v rámci následujících rozborů).

již Mikulášův dekret, hovořící o přednostním postavení řádu kardinálních biskupů. Výzkum se koncentroval jak na reálnost a teoretické zdůvodnění této okolnosti, tak udržitelnost jejich privilegované pozice.¹⁶ Viditelný tlak ostatních skupin kardinálního kléru, rezonující v prameňech přinejmenším od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 11. století, otevřel otázku formování dalších kardinálských řádů, stejně jako procesu přibližování či lépe vyrovnávání jejich postavení a budování jednotné kardinálské skupiny (kardinálského kolegia).¹⁷ Všechny tyto tendence se nejvýrazněji projevovaly právě v rámci papežských voleb, čímž se staly tyto dvě oblasti výzkumu velmi těsně provázané.

- 16 Odlišné profilování výzkumů a důraz kladený na jednotlivé reformní pontifikáty určoval i nesoulad mezi hodnocením role kardinálních biskupů. Zřejmě nejvyhrocenější stanoviska zastával Titus Kupper (*Das Papstwahlrecht der Kardinalbischoefe und die Papstwahlen*. Innsbruck: Universität Innsbruck, 1958), který se snažil prokázat určující roli biskupů minimálně do volby Evžena III. (1145). Ostatní badatelé se vesměs shodovali na tom, že se klerickým kardinálům podařilo biskupské postavení oslabovat dříve, a to už u volby Paschala II. (tento názor zastával především Paul Scheffer-Boichorst, srov. *Die Neuordnung der Papstwahl durch Nikolaus II.: Texte und Forschungen zur Geschichte des Papstthums im 11. Jahrhundert*. Strassburg: Trübner, 1879, s. 80, z moderních historiků se k tomuto vymezení klonil např. Rudolf Schieffer. Rechtstexte des Reformpapsttums und ihre zeitgenössische Resonanz, in: Hubert Mordek /ed./ *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters*. Sigmaringen: Thorbecke, 1986, s. 51–69, zde s. 55–56) či Gelasia II. (Schmale, Franz-Josef. *Studien zum Schisma des Jahres 1130*. Köln: Böhlau, 1961, s. 80). Vedle těchto závěrů, s nimiž souhlasí většina odborníků, však nelze pominout alternativní pohledy na problém „úpadku“ biskupské přednosti, což značně problematizuje nalezení určujícího, či dokonce závazného stanoviska v této otázce. Např. Uta-Renate Blumenthalová ve svém díle *Gregor VII.: Papst zwischen Canossa und Kirchenreform*. Darmstadt: WBG, 2001, s. 137–138, spatřuje první zásadní posun už u volby Řehoře VII., Klaus Ganzer považuje za významný přelom volbu Urbana II., kde vystupují zástupci všech tří kardinálských řádů (Das römisches Kardinalkollegium, in: *Le istituzioni ecclesiastiche della „Societas christiana“ dei secoli XI–XII*. 1. díl: *Papato, cardinalato ed episcopato*. Milano: Vita e Pensiero, 1974, s. 153–181, zejm. s. 166) a Mary Strollová i pod dojmem vzrůstu klerických signací u papežských listin a dalších vizuálních a pramených podkladů chápala jako zlomový počátek 12. století (*The Jewish Pope: Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130*. New York: Brill, 1987, s. 91).
- 17 Po dlouhou dobu byl určující pohled Hanse-Waltera Klewitze, který považoval již konec 11. století za dobu pozvolného zformování kardinálského kolegia. Nebylo však možné přehlédnout pokračující vymežování jednotlivých kardinálských skupin, což dále odsouvalo i dobu, pro níž byli historici ochotni již hovořit o sjednocení kardinálů do jedné funkční skupiny. Pro K. Ganzera to byly první dekády 12. století (Das römisches Kardinalkollegium, s. 166), pro W. Maleczka či D. Hägermanna zůstávalo zásadním momentem papežské schizma z roku 1130 (Maleczek, Werner. *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216: die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, zejm. s. 218, resp. Hägermann, D. *Das Papsttum am Vorabend des Investiturstreit*, s. 120, a obdobně mnoho dalších) a další badatelé se klonili až k době poloviny 12. století (např. Robinson, Ian Stuart. *The Papacy 1073–1198: Continuity and Innovation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 77–78, či rozsáhlý výzkum Ulricha Schludiho *Die Entstehung des Kardinalkollegiums: Funktion, Selbstverständnis, Entwicklungsstufen*. Ostfildern: Thorbecke, 2014, zde zejm. s. 135–179 a 377–387).

Ve značně roztržitém materiálu výzkumu papežských voleb lze rozpoznat dva určující faktory. První představuje dekret Mikuláše II. z roku 1059 stanovící náležitosti volební procedury a druhý papežské schizma z roku 1130, při němž se rozpadla dosavadní jednota reformního tábora a dosud určující premisa vyžadující hledání konsenzu všech složek římské církve. Obě témata koncentrovala kolem sebe nejen vlastní bádání řešící aspekty i význam těchto „dějinných zlomů“, ale nepřímou symbolizovala výchozí, resp. cílový fenomén determinující směřování, resp. vyústění výzkumu. Každý historik či kanonista, který se zabýval problematikou gregoriánské reformy, utvářením papežství v 11. a 12. století či přímo volebními záležitostmi, zcela přirozeně zahajoval své analýzy snahou o pochopení Mikulášova dekretu, resp. se snažil objasnit příčiny vášnivých kontroverzí kardinálů a dalších stoupců reformy na začátku třicátých let 11. století v okamžiku vypuknutí schizmatu. Oba milníky jsou bezpochyby určující; vycházejí z dlouhodobějších tendencí, současně však reagují na náhlou změnu situace a umožňují zhodnocení důležitých formativních faktorů, jichž si všímaly i dobové prameny.

Dominantní postavení Mikulášova dekretu i tzv. anakletského schizmatu z roku 1130 v sobě skrývá zásadní metodologické nebezpečí. V prvním případě postuluje předpoklad, že se dekret stal určující silou utvářející průběh volby papežů, ať už pozitivně jako nástroj k regulaci chování volitelů, nebo negativně jako předmět císařských kontroverzí či důvod k rozkolu v řadách římské církve. Obdobně druhý prvek – schizma z počátku třicátých let 12. století – se může jevit jako završení delšího vývoje, jako odpověď na mnohaleté cílené hledání vhodné volební procedury, stejně jako vyvrcholení komplikovaných vztahů uvnitř kardinálského kolegia, které nebylo možné vyřešit stávajícími prostředky. Není přitom určující, zda jsou tyto přístupy relevantní a reflektují prameny podepřenou historickou skutečnost. Problematická zaměření na oba zmiňované fenomény spočívá ve faktickém odepření vlastního významu událostem a vývoji v jejich mezidobí, tj. v druhé polovině 11. století a v prvních třech dekádách století následujícího. Historický výzkum se tímto obdobím samozřejmě podrobně zabýval a kontinuálně přinášel výsledky jednotlivých analýz, většinou se ale jednalo primárně o pomyslnou snahu nalézt nový kamínek do mozaiky, jež by umožnila pochopit a zdůvodnit výše uvedené zlomy – ať už z roku 1059, anebo z roku 1130.

Uvedená poznámka nesměřuje k popření důležitosti obou zmiňovaných momentů; není sporu o tom, že smrt císaře Jindřicha III. a následné zmatky při prosazování nového papeže iniciovaly nejen vydání volebního dekretu v roce 1059, ale zároveň učinily z papežských voleb jedno

z profilujících témat pro příští desetiletí. A obdobně nelze nikterak popřít široký kontext anakletovského schizmatu a jeho význam pro další směřování kardinálského kolegia či celkové pojetí fungování římské církve. Chci však zdůraznit, že je třeba soustředit vlastní pozornost na dobu vymezenou pontifikáty Mikuláše II. (1059–1061) až Kalixta II. (1119–1124) jako na svébytné a autonomní období, které nelze chápat pouze jako naplňování postulované zásady či vyústění předchozího vývoje. Naopak, toto období je specifickým a mimořádně zajímavým prostorem, v jehož rámci se autenticky projevovaly a střetávaly jednotlivé přístupy a tendence, to vše v situaci, kdy se teprve hledala optimální podoba většiny gregoriánskou reformou akcentovaných aspektů církevního života. Jedná se o živou a stále se měnící fázi hledání identity církevního organismu, v jejímž rámci si mohla jen málokterá myšlenka a její praktické vyjádření nárokovat závaznou sílu a trvalou platnost. Volební procedura a celkový přístup k nalézání nového papeže byly přitom nejvýraznějším projevem těchto tendencí – Mikulášův dekret z konce padesátých let 11. století byl z tohoto pohledu jen dílčím, až marginálním krokem na této cestě.

Ve svém výzkumu bych se chtěl proto primárně zaměřit na papežské volby, které proběhly po smrti císaře Jindřicha III., jako na svébytný fenomén vypovídající o vývoji církve a latinské křesťanské společnosti v atmosféře rozvíjející se gregoriánské reformy. Tomu odpovídá i vymezené období zahrnující úsek od poloviny padesátých let 11. století do konce druhé dekády 12. století. Jedná se o dobu, která se vyznačuje otevřeností a entuziasmem, bez jednoznačných a ustálených forem a postupů, a s ohledem na nedostatek normativních vzorů i značně nepřehlednou, což umožňovalo skutečně autentické hledání optimální podoby volební procedury. Základní prvky, které určovaly volební postup v předšlém období, resp. které se prosadily v polovině 12. století, procházely komplikovanou transformací – císařství pozvolna ztrácelo svůj vliv a kardinálské kolegium a papežská kurie ještě nefungovaly jako nezpochybnitelný institucionální faktor. A konečně se papežské volby ještě nestaly bezprostředním předmětem intervencí „podporujících“ šlechtických rodin, které vnesly do výběru hlavy římské církve nový rozměr (volba Honoria II. v roce 1124 a hlavně Inocence II. v roce 1130).

Papežské volby nejsou v tomto kontextu „pouze“ právní a procedurální záležitosti. Mnohem více svědčí o aktuálních trendech a poměrech uvnitř křesťanské společnosti, zrcadlí se v nich všechny preferované postupy a ideály a hluboké kontroverze mezi světskou a duchovní mocí či mezi samotnými církevními skupinami. Mým cílem je prostřednictvím rozboru výpovědí o jednotlivých volbách proniknout do určujících

procesů, které formovaly gregoriánskou církev na pozadí boje o investituru. Kritické posouzení dobových pramenů věrohodně prokazuje, že charakteristickým rysem celého období byla flexibilita při přijímání nových podnětů a nebývalá dynamika při nalézání nových významů či revokaci opomíjených postulátů (právních, teologických). Právě tento rys činí z tématu originální a živou materii, která již z podstaty věci brání zjednodušeným závěrům. Od badatele vyžaduje zohlednění všech určujících aspektů, které se u daného problému objevily, a to s vědomím, že se teprve formovaly „standarty“, jež byly přijímány jako bezproblémové v následujícím období druhé poloviny 12. století.

Vyomezit v rámci tohoto širokého a provázaného tématu konkrétní, profilující oblasti výzkumu není zcela možné a ani žádoucí; právní, procedurální, politické či teologické aspekty se navzájem ovlivňovaly natolik, že vytvářely jediný celek. Přesto je vhodné tematizovat alespoň rámcově několik okruhů zájmu. Prvním je snaha o analýzu a zhodnocení Mikulášova dekretu z roku 1059, přičemž ale hlavní důraz není kladen pouze na rozbor obsahu či prokázání relevantnosti jeho hlavních pasáží. Jednak bych tím do značné míry jen odkazoval na rozsáhlý předchozí výzkum, který bezesporu přinesl řadu podnětných závěrů, ale na neméně důležité otázky dosud nedokázal odpovědět. Zásadnější je pro mě problém reálného naplňování a využití principů zdůrazněných v Mikulášově legislativě. Jakkoliv dekret kategoricky postuluje pravidla, která měla být závazná pro další výběr hlavy katolické církve, jednotlivé následující volby přesvědčivě dokládají jen velmi malé zohlednění těchto zásad. Výzkum by měl zdůvodnit, proč a v jakém kontextu nebylo vhodné uplatnit předepsanou volební proceduru, resp. tam, kde se některé její prvky projeví, posoudit reálnost vazby na volební dekret a jeho vědomé uplatnění.

Ve spojení s tématem vytváření standardů volební procedury se otevírá druhá zásadní otázka, a to možnost prokázat již v tomto období profilující zákonitosti a kontinuitu volebního konání. Zatímco výzkum z předešlých desetiletí se opakovaně snažil specifikovat silné tendence, které se prosazovaly u všech či alespoň většiny voleb,¹⁸ a tak propojovaly celý proces výběru římských papežů až do poloviny 12. století, dnes se

18 Například pro Hanse-Georga Krauseho (*Das Papstwahldekret von 1059 und seine Rolle im Investiturstreit*. Roma: Abbazia di San Paolo, 1960) to byla přetrvávající císařská autorita, pro Tita Kuppera (*Das Papstwahlrecht der Kardinalbischoefe und die Papstwahlen*) zásadní role kardinálních biskupů atd.

takové pojetí jen velmi obtížně hájí.¹⁹ Výpovědi pramenů, jakkoliv je třeba k nim přistupovat se značnou obezřetností, prezentují spíše viditelné rozdíly mezi jednotlivými volbami (volitelé, legislativa, místo a okolnosti volby apod.) než jednotící tendence. Rozbor volebního procesu v konkrétním období a za specifické situace přesto zůstává důležitým ukazatelem trendů, které se buď prosazují, nebo vedou ke sporům, a umožňuje tak sledovat v širším časovém horizontu vývoj určitých prvků, které doprovázejí volební konání. Důležitá je v tomto ohledu právní stránka volebního procesu, ať už dokládající diskurz probíhající o jednotlivých legislativních opatřeních, či prokazující celkové pojetí právního myšlení a schopnost využít teologické a kanonické zásady pro vlastní konkrétní cíle.²⁰ Obdobně je žádoucí důkladně posoudit oblast opakujících se laických zásahů do volebních jednání (vítaných i odmítaných), možnosti, či dokonce potřebnost nominace kandidáta papežského úřadu jeho stávajícím držitelem (tzv. designace), a celkovou problematiku takových zásahů do volebního procesu, které se staly předmětem kritiky dobových pramenů.

Třetí určující směr bádání se koncentruje na kardinálskou roli při výběru nového papeže. Během relativně krátkého období od vydání Mikulášova dekretu po rozkol kardinálských volitelů na počátku třicátých let 11. století se postavení této skupiny v rámci římské církve zásadně proměnilo a upevnilo. Mým cílem přitom není rozbor a zachycení utváření kardinálského kolegia jako takového – tímto tématem se explicitně zabývalo několik fundovaných výzkumů v nedávné době a přednesené výsledky mají dostatečnou odbornou relevanci. Můj zájem směřuje cíleně k pochopení měnícího se postavení kardinálů v rámci volebního procesu, a to bez apriorních východisek zakotvených např. v legislativě či ekleziologických interpretacích přelomu padesátých a šedesátých let 11. století či v rozsáhlé právní i narativní literatuře sepisované od osmdesátých let téhož století. Také v této oblasti je nutné usilovat o pochopení všech motivací jednotlivých kardinálských osobností, jakož i řádů a kolegia jako celku, a uvědomit si, že okamžik výběru nového papeže skýtal jedinečnou příležitost pro tyto vysoké církevní preláty prosadit, resp.

19 K problematice neudržitelnosti hledání „určujících tendencí“ a „velkých dějinných celků“ srov. včetně dalších odkazů na relevantní literaturu Goetz, Hans-Werner. *Gegenwart des Mittelalters und Aktualität der Mittelalterforschung*, in: Týž – Philippe Buc (ed.). *Die Aktualität des Mittelalters*. Bochum: Winkler, 2000, s. 7–23, zde zejm. s. 10–13.

20 Srov. např. gregoriánskou kanonistiku spojenou s osobnostmi biskupa Anselma II. z Lukky či kardinálního kněze Deusdedita od sv. Petra v Okovech, rozbor viz níže.